

JACEK ŚLIWAK
MICHAŁ WIECHETEK
BEATA ZARZYCKA
RAFAŁ P. BARTCZUK

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Instytut Psychologii

OBLICZA PSYCHOLOGII RELIGII W POLSCE

Zjawisko religijności jest coraz częściej eksplorowane przez przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych. Szczególnie dostrzegalne jest to w obszarze psychologii religii. Problematyka religijności człowieka zyskuje także coraz większe zainteresowanie wśród polskich badaczy. Niniejszy artykuł prezentuje główne trendy obrazujące rozwój zainteresowania zjawiskiem religijności na terenie psychologii. Uwzględniono tu zarówno kontekst światowy, jak i polski. Dodatkowo w skrócie zostały opisane artykuły składające się na niniejszy numer specjalny *Roczników Psychologicznych*, który został poświęcony zagadnieniom opisywanym przez polskich psychologów zainteresowanych zjawiskiem religijności człowieka.

Słowa kluczowe: psychologia religii; religijność; zainteresowanie religijnością; psychologia religii w Polsce.

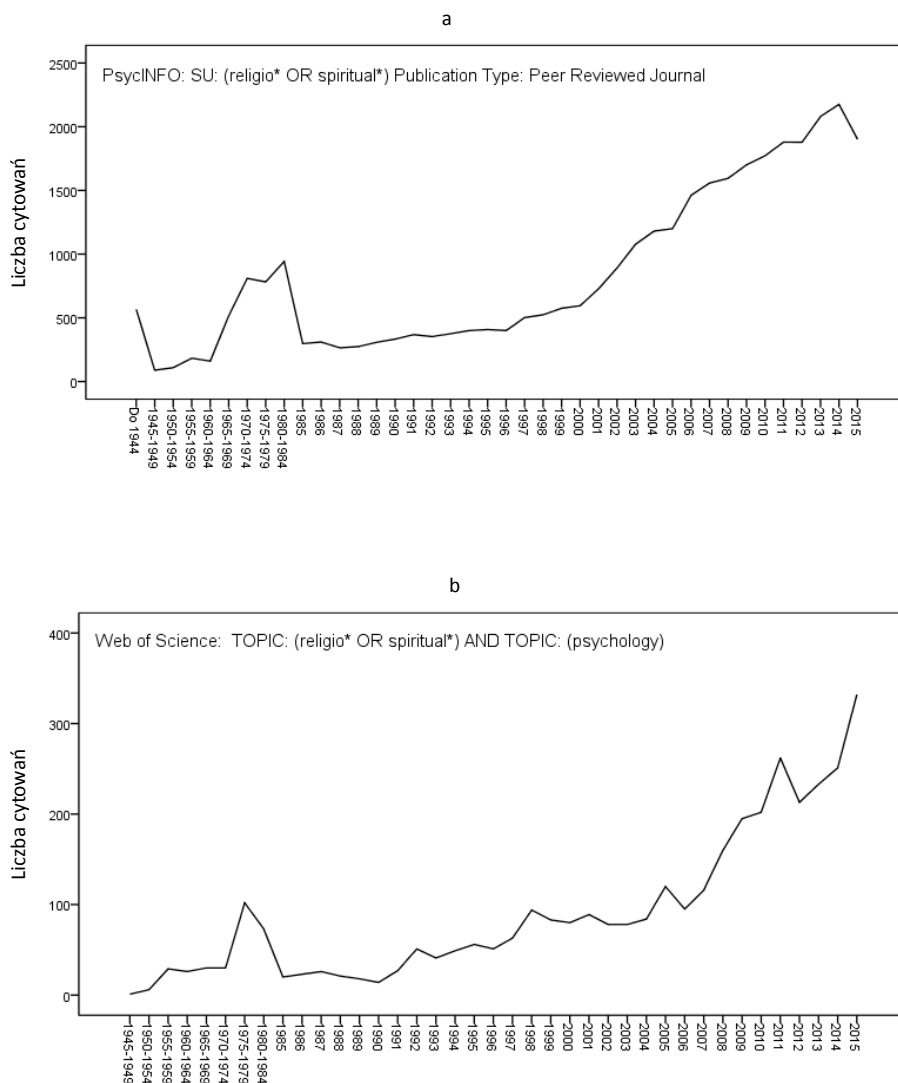
Religia jest ważną dziedziną życia dla wielu osób – jest istotnym elementem kultury oraz dostarcza znaczeń i struktur ludzkim zachowaniom i doświadczeniom. Konsekwentnie potwierdzają to rezultaty sondaży. Liczba osób deklarujących się jako wierzące, zarówno w Stanach Zjednoczonych, jak i w Europie, przekracza 70% (The Gallup Poll, 2015). Pomimo niewątpliwie powszechnej obecności wielorakich przejawów religijności w przestrzeni publicznej i biegu życia człowieka, psychologia przez lata niewiele uwagi poświęcała badaniom

Adres do korespondencji: JACEK ŚLIWAK – Instytut Psychologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: sliwak@kul.lublin.pl

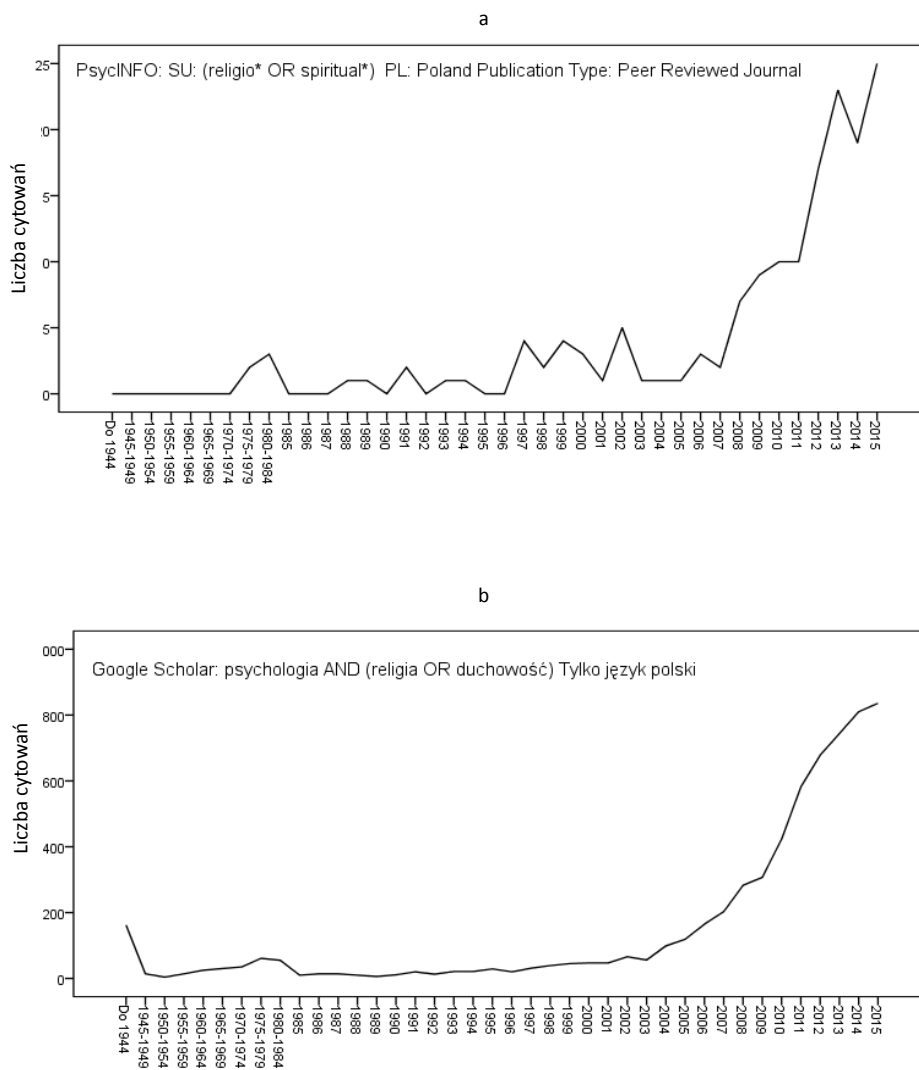
nad procesami psychologicznymi leżącymi u podstaw przeżyć i doświadczeń religijnych (Pargament, Mahoney, Exline, Jones i Shafranske, 2013). Po kilku publikacjach, które pojawiły się na początku ubiegłego wieku (por. Freud, 1927/2009; James, 1902/2002), porzucono systematyczne badania nad religijnością na kolejne 40 lat. Dopiero pod koniec lat 60. ubiegłego wieku zjawisko religijności zaczęło ponownie przyciągać uwagę badaczy. Od tego momentu aż do czasów współczesnych obserwuje się systematyczny wzrost zainteresowania religijnością na terenie psychologii.

Dynamikę zainteresowania tą dziedziną wśród naukowców z całego świata dobrze obrazuje liczba haseł związanych z psychologią religii, pojawiających się w bazach bibliograficznych. Analizę taką przeprowadzono na danych z bazy PsycINFO. Kryterium wyszukiwania były słowa kluczowe odnoszące się do psychologii religii i duchowości (SU: (*religio** OR *spiritual**)). Jednocześnie ograniczono wyszukiwanie do czasopism recenzowanych. Dodatkowo – jako miarę potencjalnego wpływu psychologii religii na naukę – przeszukano bazę Web of Science zawierającą publikacje z tzw. listy filadelfijskiej. W wyszukiwarce wprowadzono temat artykułów związany z religią/religijnością i duchowością (TOPIC: (*religio** OR *spiritual**) AND TOPIC: (*psychology*)) oraz założono czas ukazania się publikacji w latach 1945-2015. W okresie od 1945 do 1985 r. bazę przeszukiwano w przedziałach 5-letnich, a następnie – od 1985 do 2015 r. – w rocznych. Analizy dokonano 26 stycznia 2017 r. Poniżej zamieszczono wykresy liczby cytowań (por. Rysunek 1). Na wykresie widoczny jest znaczący wzrost zainteresowania psychologią religii, począwszy od połowy lat 60. ubiegłego wieku, a następnie od roku 2000 aż do 2015. Wzrost zainteresowania dziedziną w bazie Web of Science był przesunięty o około 5 lat w obu przypadkach.

Kolejnym krokiem w analizach było prześledzenie zainteresowania psychologią religii wśród naukowców polskich. Oszacowano je na podstawie przeszukań bazy PsycINFO i Google Scholar. W PsycINFO wprowadzono to samo wyszukiwanie, co powyżej, ograniczając je dodatkowo parametrem *Location* (PL: Poland). W bazie Google Scholar zadano wyszukiwanie (*psychologia* AND (*religia* OR *duchowość*)), ograniczając je tylko do prac w języku polskim. Bazy przeszukiwano w okresie od 1945 do 1985 r. w przedziałach 5-letnich, a następnie od 1985 do 2015 r. w przedziałach rocznych. Przeszukań dokonano 26 stycznia 2017 r. Wyniki wyszukiwania przedstawiono na Rysunku 2.

Rysunek 1. Liczba publikacji recenzowanych, zawierających jako słowa kluczowe *relig** lub *spiritual** w bazie danych PsycINFO (a) i Web of Science (b).

Rysunek 2. Liczba polskich publikacji recenzowanych, zawierających jako słowa kluczowe „religia” i „duchowość” w bazie danych PsycINFO (a) i Google Scholar (b).

Porównując wykresy obrazujące publikacje dotyczące psychologii religii przygotowane przez polskich naukowców z tymi obrazującymi dokonania światowe w tym zakresie, widoczne są dwie prawidłowości. Po pierwsze, można za-

uważyć mniejszy wzrost zainteresowania problematyką religijności w latach 60, po drugie, słabszy względem trendów światowych wzrost zainteresowania tą tematyką w latach dwutysięcznych. Późniejszy wzrost zainteresowania zagadnieniem religijności w Polsce jest prawdopodobnie pochodną czasów komunistycznych, w których problematyka ta – poza drobnymi wyjątkami – nie była podejmowana w ośrodkach naukowych. Wyjątkiem wartym podkreślenia był tu Katolicki Uniwersytet Lubelski, którego pracownicy w swoich badaniach, pomimo niesprzyjających warunków społeczno-politycznych, podejmowali zagadnienia z tego zakresu. W literaturze dotyczącej psychologii religii można znaleźć tego konkretne przykłady. Pierwszą polską publikacją z zakresu psychologii religii notowaną w bazie PsycINFO jest artykuł Chlewińskiego (1981), wydany w *Personality and Individual Differences*. W jego ramach autor analizował relację pomiędzy osobowością a postawami wobec religii. Drugą polską pracą odnotowaną w międzynarodowych bazach bibliograficznych jest recenzja książki *Psychologia religii* Z. Chlewińskiego, opublikowana w *Polish Psychological Bulletin* przez Tracewicz (1984).

Obecnie psychologia religii jest obszarem, którym zajmują się intensywnie psychologowie na całym świecie. Uzyskane rezultaty potwierdzają wiele pozytywnych funkcji religijności, a także to, że ludzie korzystają z religijności w przeróżnych obszarach własnego życia. Obfita liczba doniesień empirycznych zgodnie wskazuje, że religijność może być źródłem wsparcia (Oman i Thoresen, 2005) i ważnym zasobem w procesach radzenia sobie ze stresem trudnych zdarzeń życiowych (Pargament, 1997). Zaangażowanie religijne zmniejsza częstotliwość zachowań ryzykownych, np. nadużywania alkoholu (Johnson, 2013), wzmacnia zdrowie psychiczne (Park i Slattery, 2013) i fizyczne (Koenig, King i Carson, 2012).

Ostatnie lata to czas akcentowania w psychologii religii nowego przedmiotu, jakim jest duchowość. Niektórzy badacze wskazują na różnice między religijnością i duchowością, podczas gdy inni traktują je jako pokrewne (por. Jarosz, 2010). Wydaje się, że będzie to znaczący konstrukt wykorzystywany w licznych badaniach nie tylko w obszarze samej psychologii, lecz także innych dyscyplin naukowych, np. medycyny.

Potwierdzeniem zainteresowania problematyką psychologii religii i duchowości są także cykliczne konferencje skupiające naukowców prowadzących rozważania teoretyczne, badania i analizy w tym obszarze. Jednym z najbardziej znanych spotkań jest konferencja organizowana co dwa lata przez liczące ponad sto lat Międzynarodowe Stowarzyszenie Psychologii Religii. W Polsce od 2012 r. istnieje Polskie Stowarzyszenie Psychologii Religii i Duchowości. Z jego inicja-

tywy organizowane są spotkania promujące problematykę psychologii religii i duchowości. Jednym z takich wydarzeń była II Międzynarodowa Konferencja Psychologii Religii i Duchowości, która odbyła się w dniach od 3 do 4 czerwca 2014 r. w Lublinie. Organizatorami tej konferencji byli: Katedra Psychologii Społecznej i Psychologii Religii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Instytut Psychologii Uniwersytetu Gdańskiego, Instytut Religioznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Polskie Towarzystwo Psychologii Religii i Duchowości. Konferencja zgromadziła na KUL-u naukowców z różnych ośrodków z Polski i z zagranicy (Belgii, Łotwy i Ukrainy), reprezentujących różne dyscypliny zajmujące się religią. Uczestnikami tego wydarzenia byli nie tylko psychologowie, lecz także pedagodzy, filozofowie, teologowie, socjologowie, religioznawcy i kulturoznawcy. Konferencja wzbudziła duże zainteresowanie. Reprezentowane były wszystkie liczące się uniwersytety i szkoły wyższe w Polsce, co wskazuje, że obszar ten ma dość duży potencjał, który prawdopodobnie będzie dynamicznie rozwijany w najbliższych latach. Potwierdzeniem tezy o dużym potencjale psychologii religii w nauce było wystąpienie podczas konferencji belgijskiego psychologa religii – Dirka Hutsebauta (2014). Wskazał on na specyfikę myślenia postkrytycznego w obszarze religii oraz jego przydatność nie tylko w różnych kulturach, ale i w różnych grupach wiekowych.

Niniejszy numer *Roczników Psychologicznych* zawiera pięć artykułów opisujących wybrane badania zaprezentowane podczas tej dwudniowej konferencji. Autorzy tych opracowań pochodzą z różnych ośrodków akademickich, m.in.: Instytutu Psychologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Instytutu Psychologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Warszawie oraz Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

Pierwszy artykuł, autorstwa W. Chaima, jest zatytułowany „Koncepcja typów psychologicznych w psychologii religii i duchowości” (Chaim, 2017). Jego celem było poszukiwanie odpowiedzi na pytania: Czy określone typy psychologiczne mogą mieć silniejsze inklinacje dla religijności (duchowości) niż inne, a także: Czy typ psychologiczny wykazuje związki ze sposobem przeżywania religijności lub duchowości? Autor relacjonuje wyniki różnych badań, żywiąc nadzieję, że pomogą one psychologom religii i duchowości lepiej zrozumieć prawidłowości kierujące zachowaniem człowieka. Zaprezentowany przegląd badań ma na celu przynajmniej częściowe przybliżenie szerokiej tematyki badań łączących religijność i duchowość z koncepcją typów psychologicznych.

Drugi artykuł, przygotowany przez A. Gołąba, nosi tytuł „Wiara lub niewiara polskich naukowców w Boga a ich poglądy na relację między nauką a religią”

(Gołąb, 2017). Autor przedstawia w nim wyniki badania obejmującego polskich naukowców ze stopniem doktora i doktora habilitowanego, reprezentujących takie dyscypliny, jak: chemia, geografia, matematyka, informatyka i medycyna. Scharakteryzował także postawy badanych naukowców wobec wiary oraz omówił poglądy badanych na temat relacji między nauką a religią i zinterpretował je w świetle typologii zaproponowanej przez Barboura. Gołąb (2017) stwierdził w swojej pracy, że większość badanych naukowców nie dostrzega konfliktu między nauką i wiarą. Jednakże kilkanaście procent badanych wyraziło przekonanie, że trudno jest pogodzić twierdzenia nauki z treścią doktryny religijnej. Autor artykułu zauważa także, że wśród badanych są również tacy, którzy sądzą, że nauka i religia powinny być traktowane jako niezależne obszary dociekań. Najmniejsza grupa spośród badanych opowiedziała się natomiast za potrzebą dialogu religii z nauką.

Kolejny artykuł, napisany przez B. Zarzycką, D. Ziółkowską i J. Śliwaka, nosi tytuł „Wsparcie i zmagania religijne jako predyktory jakości życia Anonimowych Alkoholików – moderacja przez czas abstynencji” (Zarzycka, Ziółkowska i Śliwak, 2017). Przedmiotem tych badań są konsekwencje wsparcia religijnego i napięć związanych z wiarą w obszarze jakości życia osób uzależnionych od alkoholu. Badano trzy typy napięć religijnych: negatywny afekt względem Boga, religijne poczucie winy i negatywne interakcje społeczne związane z religią. Wartością prezentowanego artykułu jest zastosowanie stosunkowo nowej na gruncie polskim Skali Pocieszenia i Napięcia Religijnego, którą skonstruowali Yali, Exline, Wood i Worthington (Zarzycka, 2014). Uzyskane wyniki ujawniły, że długość abstynencji moderuje zależność między wsparciem i zmaganiem religijnymi w grupie osób uzależnionych od alkoholu – w początkowym okresie abstynencji obniżenie religijnego poczucia winy jest czynnikiem zwiększającym poczucie jakości życia, a w perspektywie długo utrzymywanej abstynencji wsparcie czerpane z wiary zwiększa poczucie jakości życia osób uzależnionych od alkoholu.

Z kolei M. Nowosielski i B. Bartczuk przedstawiają artykuł pt. „Analiza strukturalna procesów dekonwersji w okresie dojrzewania – konstrukcja Skali Dekonwersji Adolescentów” (Nowosielski i Bartczuk, 2017). W artykule omówiono propozycję zastosowania opracowanej przez Streiba koncepcji dekonwersji do badania kryzysu religijnego w okresie adolescencji. Zjawisko dekonwersji obejmuje wszystkie zmiany w osobistej religijności, które polegają na odejściu od aktualnych sposobów przeżywania i ekspresji religijności oraz na przyjęciu odmiennych form wierzenia (zarówno zorganizowanych, jak i sprywatyzowanych) lub niewiary. Koncepcja dekonwersji dostarczyła perspektywy do opraco-

wania nowej metody diagnostycznej – Skali Dekonwersji Adolescentów. Narzędzie to umożliwia pomiar następujących procesów dekonwersji charakterystycznych dla okresu dojrzewania: (1) odchodzenie od wiary, (2) odchodzenie od wspólnoty religijnej, (3) doświadczanie pustki transcendentalnej i (4) krytycyzm moralny. Analizy własności psychometrycznych potwierdziły satysfakcjonującą rzetelność i trafność Skali Dekonwersji Adolescentów.

Ostatni artykuł, przygotowany przez J. Polaka i D. Grabowskiego, jest zatytułowany: „Wstępna charakterystyka psychometryczna polskiej wersji kwestionariusza *Religious Commitment Inventory-10* (RCI-10-PL) Everetta Worthingtona i współpracowników” (Polak i Grabowski, 2017). Artykuł przedstawia podstawy teoretyczne oraz własności psychometryczne polskiej adaptacji tej metody. Autorzy wykazali zgodność wyników uzyskanych w próbie polskiej z wynikami otrzymanymi w próbach amerykańskich. Potwierdzono również wysoką zgodność wewnętrzną skal i wysoką stabilność bezwzględną.

Przytaczane w niniejszym artykule zestawienia z baz naukowych wskazują na coraz większe zainteresowanie problematyką religijności i duchowości. W przypadku literatury światowej, głównie anglojęzycznej, tematyka religijności traktowana jest na równi z innymi obszarami badań psychologicznych, a rezultaty tych dociekań są publikowane w coraz bardziej znaczących z punktu widzenia naukowego czasopismach. Natomiast w Polsce wydaje się, że w obszarze psychologii religii i duchowości jest jeszcze wiele do zrobienia. Psychologia religii w Polsce nadal musi nadrabiać zaległości w stosunku do krajów zachodnich. Tym bardziej cieszy fakt, że coraz więcej badaczy podejmuje w swoich analizach zagadnienia dotyczące religijności. Pozostaje mieć nadzieję, że niniejszy specjalny numer *Roczników Psychologicznych* poświęcony psychologii religii będzie choć drobnym wkładem do rozwoju tej dziedziny naukowej w Polsce.

LITERATURA CYTOWANA

- Chaim, W. (2017). Koncepcja typów psychologicznych w psychologii religii i duchowości. *Roczniki Psychologiczne*, 20(1), 31-45.
- Chlewiński, Z. (1981). Personality and attitude toward religion in Poland. *Personality and Individual Differences*, 2(3), 243-245.
- Freud, Z. (2009). *The future of an illusion* (Oryginalna praca opublikowana w 1927). New York, NY: Classic House.
- Gołąb, A. (2017). Wiara lub niewiara polskich naukowców w Boga a ich poglądy na relację między nauką a religią. *Roczniki Psychologiczne*, 20(1), 63-79.
- Hutsebaut, D. (2014, czerwiec). *Post-Critical Belief Scale*. Referat przedstawiony na II Międzynarodowej Konferencji Psychologii Religii i Duchowości, Lublin.

- James, W. (2002). *Varieties of religious experience. A study in humannature* (Oryginalna praca opublikowana w 1902). London–New York: Routledge.
- Jarosz, M. (2010). Pojęcie duchowości w psychologii. W: O. Gorbaniuk, B. Kostrubiec-Wojtachnio, D. Musiał i M. Wiechetek (red.), *Studia z psychologii w KUL* (t. 16, s. 9-22). Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Johnson, T. J. (2013). Addiction and the search for the sacred: Religion, spirituality, and the origins and treatment of substance use disorders. W: K. I. Pargament, A. Mahoney i E. P. Shafranske (red.), *APA handbook of psychology, religion, and spirituality. T. 2: An applied psychology of religion and spirituality* (s. 297-317). Washington, DC: American Psychological Association.
- Koenig, H. G., King, D. i Carson, V. B. (2012). *Handbook of religion and health* (wyd. 2). Oxford–New York: Oxford University Press.
- Nowosielski, M. i Bartczuk, R. P. (2017). Analiza strukturalna procesów dekonwersji w okresie dojrzewania – konstrukcja Skali Dekonwersji Adolescentów. *Roczniki Psychologiczne*, 20(1), 143-165.
- Oman, D. i Thoresen, C. E. (2005). Do religion and spirituality influence health? W: R. F. Paloutzian i C. L. Park (red.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (s. 435-459). New York, NY: The Guilford Press.
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping*. New York, NY: The Guilford Press.
- Pargament, K. I., Mahoney, A., Exline, J. J., Jones, J. W. i Shafranske, E. P. (2013). Envisioning an integrative paradigm for the psychology of religion and spirituality. W: K. I. Pargament, J. J. Exline i J. W. Jones (red.), *APA handbook of psychology, religion, and spirituality. Vol 1: Context, theory, and research* (s. 3-19). Washington, DC: American Psychological Association.
- Park, C. L. i Slattery, J. M. (2013). Religion, spirituality and mental health. W: R. F. Paloutzian i C. L. Park (red.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (wyd. 2, s. 540-559). London: The Guilford Press.
- Polak, J. i Grabowski, D. (2017). Wstępna charakterystyka psychometryczna polskiej wersji kwestionariusza “Religious Commitment Inventory-10” (RCI-10 PL) Everetta Worthingtona i współpracowników. *Roczniki Psychologiczne*, 20(1), 191-212.
- The Gallup Poll (2015). *Religion*. Zaczepnięte 25 grudnia 2016. Strona internetowa: <http://www.gallup.com/poll/1690/Religion.aspx>
- Tracewicz, E. (1984). Recenzja: Chlewiński, Z. (1982). *Psychologia religii [The psychology of religion]*. *Polish Psychological Bulletin*, 15(1), 85-87.
- Zarzycka, B., Ziółkowska, D. i Śliwak, J. (2017). Wsparcie i zmagania religijne jako predyktory jakości życia Anonimowych Alkoholików – moderacja przez czas abstynencji. *Roczniki Psychologiczne*, 20(1), 99-120.